Adrian MAJURU

EVREII KHAZARI. ISTORIE ŞI ETNOGRAFIE ROMÂNEASCĂ

Motto: *„Se ştie că atunci când e să dispară un popor, întâi dispare înalta societate şi o dată cu ea şi literatura."*
Milorad Pavici, Dicţionarul khazar

Istoriografia dată recentă este deosebit de numeroasă, variată ca tematici abordate şi bogată în subiecte de mare dificultate istorică privind istoria khazarilor.[1] Demersul meu acoperă un segment restrâns, atât spaţial cât şi temporal. Teritoriul locuit de români, deşi s-a aflat în vecinătatea Imperiului medieval Khazar[2], este destul de rar abordat în lucrările de specialitate şi de aceea este dificil de argumentat o teorie sau alta[3]; rămâne desigur arealul vast şi dinamic al etnografiei care se hrăneşte cu numeroase elemente de civilizaţie, conservate foarte bine în eşafodajul său cultural.[4]

Am construit studiul de faţă pe două elemente principale: istorică şi etnografică, elemente prin care încerc să prezint eventuale influenţe de civilizaţie ale evreilor khazari, primite de români la începutul evului mediu. Elementul istoric va fi grefat pe influenţa maghiară în Transilvania în veacurile IX-XI iar elementul etnografic, pe cercetările de teren realizate în ultimele două decenii ale veacului XIX în Oltenia de filologul Lazăr Şăineanu.

Nu voi insista asupra elementelor constitutive de istorie khazară, ele fiind în cuprinsul sutelor de cărţi care au apărut cel puţin de la 1900 încoace.[5] Statul khazar s-a constituit la nord de munţii Caucaz, între Marea Caspică şi Marea Neagră, începând cu veacurile VI-VII. În veacurile VIII şi IX, acesta s-a extins spre nord, est şi vest, cucerind noi teritorii. Spre nord influenţa lor a atins regiunea Vladimirului şi a Moskovei, spre vest linia Nistrului iar spre est, munţii Ural şi lacul Aral, unde locuiau turcii oghuzi. La sud de Caucaz, influenţa khazară a fost oprită cu greu de califatele arabe

---

1 Din vasta bibliografie pentru acest subiect amintesc selectiv: M.I. Artamonov, *Khazar History*, Leningrad, 1962; A. Bartha, *A IX-X Századi Magyar Társadalom* (Hungarian Society in the 9th-10th Centuries), Budapest, 1968; D.M. Dunlop, *The History of the Jewish Khazars*, Princeton, 1954; Sir James Frazer, *The Killing of the Khazar Kings*, Folklore, XXVIII, 1917; H.H. Graetz, *History of the Jews*, Philadelphia, 1891-1898; P. Kokovtsov, *The Hebrew-Khazar Correspondence in the Tenth Century*, Leningrad, 1932; Hugo Freiherr von Kutschera, *Die Chasaren*, Wien, 1910; Landau, *The Present Position of the Khazar Problem*, Zion, Jerusalem, 1942; A.N. Poliak, *The Khazar Conversion to Judaism*, Zion, Jerusalem, 1941 şi *Khazaria – The History of a Jewish Kingdom in Europe*, Mossad Bialik, Tel Aviv, 1951; C. Roth, *The World History of the Jewish People*, vol. II: *The Dark Ages*, London, 1966; H. Shapiro, *The Jewish People: A Biological History*, UNESCO, Paris, 1953; Vetulani, *The Jews in Medieval Poland*, Jewish J. of Sociology, December, 1962; Zajackowski, *The Khazar Culture and its Heirs*, Breslau, 1946 şi *The Problem of the Language of the Khazars,* Proc. Breslau Soc. Of Sciences, 1946; M. Zborowski, and E. Herzog, *Life Is With People – The Jewish Little-Town of Eastern Europe*, New York, 1982.

2 În cursul secolului al X-lea, Imperiul Khazar a atins ca frontieră vestică linia fluviului Nistru.

3 Din cele câteva lucrări apărute în limba română care abordează în subsidiar chestiunea khazară amintesc: Victor Neumann, *Tentaţia lui Homo Europaeus, Geneza ideilor moderne în Europa centrală şi de sud-est*, Bucureşti, Editura All, 1997; V. Spinei, P. Diaconu şi I. Ferenczi, *Migratori la cumpăna dintre milenii: ungurii, pecenegii, uzii şi cumanii* apud *Istoria Românilor*, vol. III, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2001. Mult mai documentată este lucrarea: Paul Lazăr Tonciulescu, *Ardealul pământ şi cuvânt românesc*, Bucureşti, Editura Miracol, 2001. Între lucrările de ficţiune amintesc aici pe Milorad Pavici, *Dicţionarul khazar, roman-lexic în 100.000 de cuvinte, exemplar feminin*, Bucureşti, Editura Nemira, 1998. Milorad Pavici a publicat şi exemplarul masculin al Dicţionarului khazar, dar acesta nu a fost tradus în limba română.

4 Între cele mai importante lucrări ale filologului Lazăr Şăineanu, amintesc selectiv: *Elemente turceşti în limba română*, Bucureşti, 1885; *Studiu dialectologic asupra graiului evreo-german*, Bucureşti, 1889; *Istoria filologiei române. Studii critice*, Bucureşti, 1892; *Basmele române în comparaţiune cu legendele antice clasice şi în legătură cu basmele popoarelor învecinate şi ale tuturor popoarelor romanice. Studiu comparativ*, Bucureşti, 1895; *Studii folclorice. Cercetări în domeniul literaturii populare*, Bucureşti, 1896; *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române*, Bucureşti, 1900.

5 Lucrarea care a impulsionat cercetarea evreilor khazari a fost aceea scrisă de Arthur Koestler, *Al XIII-lea trib. Imperiul khazarilor şi moştenirea sa*. Pentru versiunea în limba română (singura), vezi exemplarul publicat la Roma, Editura Nagard, 1987.

care stăpâneau Armenia şi platoul Iranului. Cea mai importantă cucerire a imperiului khazar a rămas peninsula Crimeea, unde vor supraviețui comunități khazare până în perioada modernă. Acest imperiu controla spațiul carpatic, câmpia panonică şi linia Dunării mijlocii şi de jos.[6] Această situație a durat până către secolele X-XI, când imperiul khazar cunoaşte un recul teritorial, pe fondul invaziilor neamului rhus, originar din Scandinavia. Cu acest prilej sunt pierdute teritoriile aflate la nord de Marea Neagră. Invazia mongolă din veacurile XII-XIII va distruge statul khazar care supraviețuia între Marea Caspică şi Marea Neagră.[7]

Elementul istoric fundamental al khazarilor a fost trecerea la religia iudaică în veacul al VIII-lea, iudaismul fiind singura religie care desființează etnia[8], pe când celelalte religii le acceptă ca atare, de aici şi extraordinara coeziune internațională a sionismului. Dar, cea mai mare parte a poporului khazar (khazarii negri sau kara-khazarii) *„au fost, desigur, tot timpul turci, tribali, analfabeți, păgâni şi călăreți nomezi (o excelentă sursă de soldați pentru o armată de călăreți). Clasa înaltă, khazarii albi sau Aq-Khazarii, nobili (taidsi), nucleul de ridicare şi formare a statului khazar, au fost purtători şi mediatori ai culturii elenistice. Ei au fost cultivați, au avut puternice relații cu lumea elenistică şi erau bine organizați. Erau de asemenea evrei, în înțelesul de urmaşi israeliți cu relații, cunoştințe şi tradiții iudaice!”*[9].

Oficial, un khazar putea fi atât de origine turcă cât şi de altă origine etnică precum: grec, slav, rhus, arab, *„goth”*, maghiar, *„roman”* (posibil de origine romanică n.a.); statul khazar era aşadar pluri-lingv şi pluri-confesional.[10] Khazaria era o țară *„cosmopolită, deschisă influențelor culturale şi religioase de tot felul; era o țară surprinzător de modernă în raport cu vecinii ei”*[11].

Începând cu secolul al IX-lea şi îndeosebi în veacurile X şi XI, numeroase comunități khazare emigrează şi se stabilesc în Polonia, Rhutenia, Ungaria, România şi în Balcani, formând aşezări

---

6 *„In the early Middle Ages a powerful state, inhabited by the Khazars, existed on the coast of the Black Sea.”* (Raymond Leslie Buell, *Polland: Key to Europe*, New York, N.Y.: A.A. Knopf, 1939, p. 288) *„The immigration (originally transmigration) of fews to Poland started in the middle of the IX century. (...) Chazars was situated in the vicinity of Kiev and extended to the Dniestr* (Nistru n.a.)*, it ceased to exist in 1969.”* (Michal M. Borwicz, *A Thousand years of Jewish Life in Poland*, Paris, 1955, p. 18).

7 Vezi *Khazaria (586-1083 A.D.)*, essay bassed on Dennis A. Leventhal's article, *Suggested Modifications to an MW Army List: The Khazars*, Saga, no. 73, February 2000, pp. 31-35.

8 *„(...) kaghanul se îndreptă spre trimisul evreilor întrebându-l ce avea de zis despre religia sa. Rabinul Isaac Sangari îi răspunse că, de fapt, khazarii nici nu trebuiau să treacă la o nouă credință. Să se țină de cea veche. Cum toți păreau mirați de gândirea lui, rabinul le explică: Voi nu sunteți khazari. Sunteți nişte evrei care vă întoarceți acolo unde vă e locul: către adevăratul Dumnezeu al strămbunilor voştri.”* (Milorad Pavici, *op. cit*., pp. 228-229) Răspunsul teologului grec de la universitatea din Constantinopol, a fost următorul: *„Noi grecii, dându-vă crucea, n-o să vă luăm şi cuvântul ca zălog, aşa cum ar face-o sarazinii ori evreii. Nici n-o să vă cerem ca o dată cu crucea să vă însuşiți şi limba noastră greacă. Dimpotrivă, țineți-vă sănătoşi limba voastră khazară. Dar aveți grijă, dacă veți trece la legea iudaică ori la cea mahomedană, n-o să mai fie tot aşa. Căci o dată cu credința lor o să trebuiască să le însuşiți şi limba.”* (*Idem*, p. 130.)

9 Vezi site-ul *The Khazar Heritage*, cap. *The Jewish Kingdom of Khazaria*. Despre teritoriul imperiului khazar, aflăm: *„The geographical expansion did not decrease until the khazar empire covered an area from Hungary-Austria in the west to the Aral sea in the east, Kiev-Upper in the North and the Black and Caspian seas and Caucasus in south. They installed counts (the so called Jewish princes) in Hungary-Austria, they taxated Goths in Crimeea and Greek-Byzantine towns and landlords at the northern shores of the Black sea, they taxated Rhus merchands and raiders and all other trading through their territory.”*

10 *„A khazar official could be of Turk, Slav, Greek, Rhus, Arab, Goth, Roman and Magyar ethnical origin, as well as a confessional Christian, Jew, Muslim or maybe just pagan. They then just had to be multilingual and capable of communicating with all these nationalities.”* (*Ibidem*)

11 Arthur Koestler, *op. cit*., pp. 45-47. *„(...) În capitala khazară, după datină, sunt şapte judecători. Dintre aceştia doi sînt pentru musulmani, doi pentru khazari – care judecă după Tora, doi pentru creştini – care judecă după Evanghelie şi unul pentru saqualiti, neamul rhus şi alți păgâni, care judecă după legea păgânească. În oraşul lui* (al kaganului, n.a.)*, sunt mulți musulmani, negustori şi meşteşugari care au venit în țara asta datorită dreptății şi adăpostului de primejdii pe care le asigură.”* (*Ibidem*, p. 52.) Khazaria era singurul refugiu, singura *„formă de îndurare manifestată în istorie față de cei care au luat calea surghiunului, sau au fost împinşi pe ea”*. Khazaria devenise un adevărat *„cămin național”* pentru toți bejenarii din Bizanț, din califatul arab sau de aiurea, imagine pe care a avut-o şi continuă să o aibe S.U.A, astăzi.

durabile; migrare petrecută pe fondul retragerii teritoriale a statului khazar în spațiul de origine, dintre mările Caspică şi Neagră.[12]

Evreii khazari şi Transilvania. O dispută istoriografică.

Penetrarea unor mici comunități khazare în Transilvania prin vastul proces de transmigare prin Europa Centrală şi de Sud-Est a populației din fostul imperiu al Khazariei, este amintită într-o serie de lucrări.[13] Punctul de plecare al acestui studiu a fost de fapt, o expresie preluată de Arthur Koestler dintr-o lucrare precedentă: *„O legendă românească ne vorbeşte de o invazie – în această țară – a unor evrei înarmați la o dată necunoscută."*[14] Precedenta lucrare este de fapt o impresionantă operă în patru volume, publicată în 1957 la New York, *A Social and Religious History of the Jews*, semnată Baron S.W. Cum această carte îmi este inaccesibilă în România, nu au rămas pentru identificarea acestei legende, decât puținele repere istorice şi etnografice publicate în limba română.

O posibilă interpretare a acestei invazii a unei armate evreeşti în evul mediu timpuriu, armată a evreilor khazari indubitabil, ar fi putut fi ancorată în spațiul vestic al Transilvaniei unde, au penetrat cândva în secolul al X-lea, tribul cabarilor de origine khazară. Acest controversat şi delicat subiect al istoriografiei româneşti contemporane, formează conținutul primei părți al studiului de față.

Numeroşi istorici sunt de părere că în 896, maghiarii *„au fost conduşi în Panonia de un trib khazar dizident, cunoscut sub numele de kabari care s-au aşezat împreună cu ungurii în noua lor vatră. Khazarii-cabari erau bine cunoscuți ca aurari şi argintari iscusiți; maghiarii (inițial mai primitivi) au deprins aceste meşteşuguri abia în noua lor țară"*[15]. În cadrul imperiului Khazar, maghiarii erau folosiți ca *„perceptori"* iar în cursul veacurilor de existență comună cu khazarii, maghiarii *„primiseră – metaforic dar poate chiar şi ad litteram, o transfuzie de sânge din partea khazarilor"* iar asta *„i-a afectat în mai multe feluri"*, cel puțin în privința limbii.[16]

Faptul că maghiarii au fost conduşi în Panonia de un trib de khazari, aceasta se datorează *„cunoaşterii drumului pe care aceştia îl mai parcurseseră anterior, cu ocazia primei lor intrări în*

---

[12] *„After 900, in an attempt to escape Russia and keep their sovereignity, small detachments of Khazars with their families, especially from the splinted and distrupted army, fled westward to Crimeea, Roumania and Hungary. A northern group, penetrating Russia, went out of reach tu Prussia/Lithuania."* (*The Khazar Heritage*, *The Jewish Kingdom of Khazaria*, p. 1)

[13] *„The Khazar kings, nobility and many tribesmen converted to Judaism and the khazars became a sedentary nation. Together with their Judaic compatriots they advanced civilization throughout Russia and Transylvania. (...) The art thereafter spread with the advancing khazar Judaic influence up the Volga, Don, Danube, Dniester and Dniepr rivers into Transylvania and Silesia."* (Samuel Kurinsky, *The Jews and the Khazars*) Victor Neumann amintește despre *„prezența mai mult sau mai puțin întâmplătoare a unor evrei în regiunea dintre Mureş şi Dunăre, acolo unde se formaseră deja primele voievodate medievale. Informațiile ne parvin din însemnările lui Eustathies, Gerhardus de Sagredo, Benjamin de Tudela şi Petahija din Ratisbona. Documentele amintesc pentru secolele medievalității timpurii relațiile evreilor cu maghiarii, românii, bulgarii, respectiv, cu ruşii, sârbii, grecii."* (Victor Neumann, *op. cit*., p. 82.)

[14] *„A Rumanian legend tells of an invasion – the date unknown – of armed Jews into that country."* (Arthur Koestler, *op. cit*., p. 176, quoted by Baron, S.W., *A Social and Religious History of the Jews*, vol. IV, New York, 1957, p. 77.)

[15] *Ibidem*, p. 50. *„Maghiarii fuseseră aliații khazarilor şi aparent, vasalii lor, de bună voie, încă de la ivirea Imperiului Khazar. Maghiarii, la origine nu erau înrudiți cu națiunile slave şi turcice din stepe, în mijlocul cărora au venit să trăiască; aşadar o curiozitate etnică şi asta au rămas până în zilele noastre. La o dată necunoscută din primele secole ale erei creştine, acest trib nomad a fost alungat de pe arealul său inițial din Urali şi a migrat spre sud prin stepe, într-un târziu stabilindu-se în regiunea dintre râurile Don şi Kuban. Astfel au ajuns vecini cu khazarii încă dinainte ca aceştia din urmă să devină importanți. O vreme au făcut parte dintr-o federație de populații seminomade, onogurii (cele zece săgeți sau zece triburi); se crede că numele de ungar sau ungur reprezintă o versiune slavă a cuvântului respectiv, în timp ce maghiar este numele pe care şi l-au dat ei înşişi din vremuri străvechi şi l-au păstrat până astăzi."* (*Ibidem*, p. 98.)

[16] Mai mult, *„khazarii le-au dat un rege care a întemeiat prima dinastie maghiară; în al doilea rând, mai multe triburi khazare s-au unit cu maghiarii şi le-au transformat fundamental caracterul etnic."* (*Ibidem*, p. 99 şi 101.) *„În timpul cât au suportat dominația chaganatului chazar, ungurii au fost nevoiți să se conformeze îndatoririlor militare şi de altă natură impuse de acesta. Durata exactă a perioadei cât s-au aflat în subordinea chazarilor nu este cunoscută."* (V. Spinei, P. Diaconu şi I. Ferenczi, *op. cit*., p. 252.)

Pannonia alături de huni, drum prin care se ținea legătura între Pannonia şi centrul lor politic din nordul Caucazului"[17].

Arpad, primul conducător al maghiarilor a fost investit în funcție, *„după datinile şi obiceiurile khazarilor, prin ridicarea pe scuturile luptătorilor"*[18]. Arpad era fiul lui Almus sau Almutzes, *„turc-cabar de origine, conducător al celor trei triburi de turci-cabari şi şapte de unguri în drumul lor din Atelkuz spre Pannonia; el a fost ucis în Erdeuelu* (Ardeal, n.a.)*"*[19]. Aşadar, ungurii *„au fost supuşi de cabari, care făceau parte din neamul mai mare al chazarilor de origine turcică. Sub conducerea celor trei triburi de cabari cărora le erau supuşi şi care aveau ca şef pe cabarul Almutzes, ungurii au fost dirijați spre Pannonia"*[20].

Numele conducătorului lor era Kanda (în maghiară Kende) şi acesta este titlul regelui lor mai mare, deşi rangul care îi conduce cu adevărat este Jula (în maghiară Gyula). Şi maghiarii fac tot ce le porunceşte acest Jula al lor.[21] Astfel, Almutzes a fost Gyula, iar conducătorul principal a fost Leved. Almutzes a predat puterea fiului sau Arpad.

Din această strânsă comuniune cabaro-maghiară, a rezultat o caracteristică interesantă a tânărului stat maghiar; în cadrul său, *„cel puțin până la 950 se vorbeau atât maghiara cât şi khazara."* Astfel Bury, J.B. (*A History of the Eastern Roman Empire*, London, 1912) scria: *„rezultatul acestei limbi duble îl constituie caracterul amestecat al maghiarei moderne, care a furnizat argumente false, dar atrăgătoare pentru cele două opinii opuse referitoare la afinitățile etnice ale maghiarilor."* A. Toynbee, (*Constantine Porphyrogenitus and his World*, London, New York and Toronto, 1973) afirma: *„ungurii au fost bilingvi la începuturile statului lor, după cum dovedesc cele 200 şi mai bine de împrumuturi din vechiul dialect ciuvaş al limbii turce pe care-l vorbeau khazarii"*[22].

Istoricul maghiar Erik Molnar, în opera sa consacrată etnogenezei ungurilor, a atribuit o mare importanță influenței khazare care ar fi durat timp de 200 de ani, opinie argumentată înaintea sa şi de Gyula Moravcsin. Potrivit lor, triburile cabare *„au jucat un rol important în compoziția etnică a ungurilor"*[23].

Pe măsură ce statul maghiar se consolida, *„câmpia Alfold a fost ocupată de neamul nomad al kabarilor, adevărați turci, crescători de vite, călăreți şi luptători"*; această *„semințe a kabarilor îi prăda pe slavii şi ruşii din stepă"*[24].

Aşezarea cabarilor în Alfold, corespunde de fapt cu un spațiu mai vast, al cărui nucleu ar fi fost Tisa mijlocie. De aici, spațiul locuit sau controlat de khazari s-ar fi întins până la Munții Apuseni, cu

---

[17] Paul Lazăr Tonciulescu, *op. cit*., pp. 304-305. *„(...) ungurii au aparținut vreme mai îndelungată imperiului khazar turanic dintre Volga mijlocie şi cursul inferior al Dunării. (...) Tradiția maghiară mai târzie a trecut însă sub tăcere atât relațiile strânse cu khazarii, a căror pătură conducătoare s-a convertit în secolul al VIII-lea la iudaism, cât şi motivele reale ale migrației, care a condus triburile împreună cu aliații lor de origine khazară sau turanică până în coastele Carpaților."* (Paul Lendvai, *Ungurii*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2001, pp. 21-22.)

[18] Constantin Porfyrogenetul, 950, apud Arthur Koestler, *op. cit*., p. 100.

[19] Istvan Erdely, *Teza de candidat în ştiințe*, Budapesta, 1959.

[20] *Cronica notarului Anonymus, Faptele ungurilor*, traducere: Paul Lazăr Tonciulescu, Bucureşti, Editura Miracol, 1996, p. 16. *„Almos a murit în timpul călătoriei şi, pe nesimțite, a dispărut din istorie."* (Paul Lendvai, *op. cit*., p. 23.)

[21] Gardezi cit. Arthur Koestler, *op. cit*., p. 102. *„Există motive care îndeamnă să credem că primii Jula ai Ungariei erau kabari."* Vezi şi Gergely Andras, *Istoria Ungariei*, Odorheiu Secuiesc, 1993.

[22] Bury şi Toynbee cit. *Ibidem*, p. 101. Iată şi o referire recentă: *„Magyars and Khazars learned each others languages, such that the khazar language was spoken in Hungary until at least the middle of the tenth century."* (Kevin Alan Brook, *The Jews oh Khazaria*, 1999, p. 208 – referring to the fact that Khazars living in Hungarz taught their language to their Hungarian neighbours.) N. Marczali în *Histoire de la nation hongroise*, Budapest, afirmă că ungurii vorbeau o limbă mixtă.

[23] Istvan Erdely, *Les Relations Hungaro-Khazares*, Studia Et Acta Orientalia, IV, Bucarest, 1962, pp. 40-43.

[24] Arthur Koestler, *op. cit*., p. 105. *„Kabarii care erau mai vrednici la război şi mai vârtoşi, au ajuns tribul conducător şi au adus gazdelor lor o infuzie de spirit de aventură care avea să-i prefacă foarte curând într-un flagel al Europei. (...) Ei i-au învățat pe maghiari acele tactici cu totul deosebite şi caracteristice, folosite din vremuri străvechi de toate neamurile turcice, şi de nimeni altcineva. (...) khazarii au jucat un rol important în înființarea statului ungar."* (Macartney, C.A., *The Magyars in the Ninth Century*, 1930, Cambridge, citat în idem)

Dunărea la sud şi râul Someş la nord.[25] În centrul acestui spațiu se află vechiul areal al Bihorului. Dealtfel, acest toponim este de origine khazară iar derivatele sale sunt: Bihor, Biheros, Bihar, Virhor.[26]

Istvan Erdely, afirma că *„triburile cabarilor s-au aşezat în nordul Ungariei, la poalele Carpaților, pe cursul superior al Tisei"*[27]. Este interesant, căci Victor Neumann descrie o particularitate a diasporei iudaice moderne în Maramureş: păstoritul evreiesc. Stânile oierilor evrei erau *„o realitate economică imposibil de neglijat"*, atât în Maramureş cât şi în Bucovina, *„până la începutul veacului XX"*.[28] Este posibil, ca una dintre principalele trăsături de civilizație cabară, creşterea animalelor să fi devenit preponderentă cu trecerea timpului, în detrimentul caracterului militar. Autorul totuşi afirmă că aceste comunități evreieşti rurale sunt colonii migrate din Galiția poloneză în perioada modernă dar, marea majoritate a evreimii galițiene este de origine khazară. Apoi, autorul menționează acelaşi areal al Tisei mijlocii unde au locuit evrei şi *„unde se formaseră deja primele voievodate medievale"*[29].

Alături de toponimul Bihar se află un omonim considerat a fi şi el de origine khazară. Este vorba de Menumorut. Derivatele sale sunt: Menumarot, Menu Marot. El este fiul unui anume Morut sau Marot, şi el de origine khazară.[30]

O altă ocupație a evreilor khazari era legată de transportul sării pe Mureş, comunități care dispuneau de mijloace şi depozite în Transilvania; situație care va rezista dincolo de secolul al XI-lea. Pe de altă parte, Khazarii *„practicau o religie necunoscută, venerau sarea, îşi ciopleau templele în saline ori în munți de sare"*[31]. Se ştie că singurele zone cu zăcăminte de sare din cadrul Khazariei, cu excepția Caucazului, se aflau în munții Carpați.

În afară de asta, în prezent, sunt două situri arheologice, aflate în vecinătatea spațiului descris mai sus şi atribuite evreilor khazari. Unul se află *„în partea de sud a Ungariei"*[32], iar celălalt în Voivodina-Banatul sârbesc, la Celarevo. Celarevo este un sit arheologic datat pentru veacurile VII-IX, *„în apropierea Dunării, în Jugoslavia, adăpostind o necropolă medievală. Nu s-a găsit însă şi aşezarea care a hrănit cimitirul. Nu se ştie cu certitudine cine erau cei înhumați la Celarevo, cert este însă că s-au observat unele particularități cu ale avarilor, influența perşilor asupra unor obiecte găsite în morminte, menorele (reprezentarea unor sfeşnice ritualice iudaice cu şapte brațe) şi alte simboluri ori laconice însemnări în ebraică. Siturile arheologice de la Cherson, din Crimeea, adăpostesc de asemenea plăcuțe de acelaşi tip de menore de la Celarevo. Aceasta i-a determinat pe specialişti să tragă concluzia că în împrejurimile Novi Sadului (unde se află şi Celarevo) există vestigii arheologice care se diferențiază de vestigiile avare, ceea ce poate sugera prezența unui alt substrat, aşadar a unui popor strămutat în câmpia Panonică înaintea venirii ungurilor.* (Fapt subliniat şi de Paul Lazăr Tonciulescu n.a.). *În acest sens ar exista mărturii scrise. Un scrib anonim al regelui Bela, Abdul Hamid de Andaluzia şi Kinam socotesc că acest ținut dunărean a fost locuit de popoare de origine turcă (ismailiți) care socoteau a fi urmaşii triburilor migratoare din Cherson. Faptul în sine ar putea dovedi că necropola de la Celarevo aparține, în parte, khazarilor iudaizați.*

[25] Paul Lazăr Tonciulescu, *op. cit*., p. 302. *„(...) Această zonă corespunde Tisei mijlocii, fiind identică cu cea descrisă de Geograful Bavarez ca fiind locuită de chazari la sfârşitul secolului al IX-lea (866-890), deci înainte de intrarea ungurilor migratori în Pannonia. De aici putem trage concluzia că poporul chazar, sub forma mai multor triburi exista pe Tisa mijlocie, deci între Dunăre şi Munții Apuseni încă de la mijlocul secolului al IX-lea, formând ramura cea mai occidentală a întinsului imperiu chazar."* (*Ibidem*, pp. 302-303.)

[26] *Armenian version of the life of Saint Stephen of Sugdaia*, citat în Gero, p. 22.

[27] Istvan Erdely, *op. cit*., p. 46.

[28] Victor Neumann, *op. cit*., p. 103.

[29] *Ibidem*, p. 82.

[30] Anonymus, citat în Douglas Dunlop, *The Khazars* in *The Dark Ages: Jews in Christian Europe, 711-1096*, 1966, p. 348.

[31] Milorad Pavici, *op. cit*., p. 237. Vezi şi pp. 240-241: Sare şi vis.

[32] *„(...) In southern Hungary, archaeologists discovered a khazar ring engraved with Hebrew letters. These Khazars joined the pre-existing Jews of Hungary and formed communities in the main cities, including Buda."* (Eli Valley, *The Great Jewish Cities of Central and Eastern Europe*, Northvale, New York: Jason Aronson, 1999, p. 377.)

Doctorul Isajlo Suk, arheolog şi arabist, originar din această zonă, aflat printre primii la săpăturile arheologice de la Celarevo, avea să facă o însemnare găsită după moartea sa. Această însemnare nu privea doar situl Celarevo, fiind mai degrabă o reflecție personală. Textul sună astfel: Pe cei îngropați la Celarevo, ungurii îi voiau unguri sau avari, evreii îi voiau evrei, musulmanii îi voiau mongoli, dar nimeni nu-i voia khazari. Când de fapt ei asta erau… Cimitirul e plin de cioburile ulcelelor cu menore încrustate. Şi cum la evrei o ulcică spartă înseamnă un om decăzut, un om pierdut, tot aşa şi acest cimitir este al celor decăzuți şi pierduți, aşa cum au fost khazarii pe aceste meleaguri în acele vremuri"[33].

La Sânnicolaul Mare, localitate din județul Timiş, România-regiunea Banat, s-a descoperit în 1799 un tezaur datat din secolul al X-lea. Pe unul din principalele vase ale tezaurului, apare *„figura prințului victorios care târâie de păr un prizonier"*, iar *„scenele mitologice de pe spatele vasului de aur conțin afinități cu Sarkelul khazar"*[34].

Un al toponim de rezonanță khazară este Semender, reşedința de vară a kaghanului khazar de pe malul mării Caspice; ori, pe malul sudic al Dunării, în aval de Belgrad, se află vechea cetate medievală a Semendriei.

Aceste descoperiri demonstrează o prezență khazară în spațiul delimitat de Dunăre, Someş, Munții Apuseni şi Tisa. Deşi personajul reprezentat pe vasul de aur al tezaurului amintit *„târâie de păr un prizonier"*, se pare că *„nici la geograful bavarez şi nici la Anonymus nu se consemnează conflicte sau războaie între chazari şi populația daco-română autohtonă. Este cert că relațiile dintre cele două popoare au fost paşnice, căci altfel cronicarii timpului ar fi consemnat ceva dacă ar fi existat conflicte, aşa cum au făcut în situații asemănătoare."*[35] Dacă este să dăm curs reprezentărilor mitologice româneşti, lucrurile stau tocmai invers, după cum vom vedea mai jos.

Pe de altă parte, prezența khazară în regatul arpadian atât prin numele unor regi cu nume iudaice precum Aba Samuel *„care, pentru propriul său respect, se numea Oba. Oba se referă la Aba Samuel, căsătorit cu sora regelui Ştefan cel Sfânt. El vine la conducerea regatului ungar între 1041-1044. Numele său confirmă că era turc-chazar, deoarece în ebraică aba înseamnă tată"*[36]. Apoi, regele Andrei (1046-1060) a avut un fiu pe nume Solomon (1063-1074), în timpul căruia *„Biharvar a fost practic a doua capitală a Ungariei"*[37], deci centrul teritoriului dintre Tisa, Mureş şi Apuseni locuit de triburile cabare.

Mai mult, în secolul al X-lea, conducătorul ungar Taksony *„a poftit un al doilea val de emigranți khazari să se instaleze pe domeniile lui"*[38], fapt semnalat şi de Anonymus.[39] Două secole mai târziu de la invitația conducătorului Tacsony (947-970), Ioan Cinnamus, *„cronicarul bizantin vorbeşte de*

---

[33] Milorad Pavici, *op. cit*., pp. 59-60. *„(...) Zac în morminte de familie risipite pe malul Dunării, iar în fiecare mormânt capul e orientat spre Ierusalim. Zac în morminte duble, dimpreună cu caii, doar că stau cu ochii închişi şi întorşi spre o altă lume decât aceea a dobitoacelor; zac sub femeile lor care stau ghemuite pe pântece, încât ei nu le mai văd fața ci sânii. Uneori sunt îngropați în picioare şi arată îngrozitor de bătrâni, cu o figură descompusă cu atâta scrutare a cerului, având cu ei câte o plăcuță de teracotă încrustată cu numele lui Yehuda ori cu cuvântul shahor – negru. La colțurile mormintelor ard focuri, la picioare țin hrana, la cingătoare pumnalele. Lângă ei zace şi câte un animal, mereu altul, de la mormânt la mormânt: aici o oaie, un bou sau o capră, acolo o găină, un porc sau un cerb, iar în mormintele de copii sunt depuse ouă. Alteori lângă ei dai de uneltele lor, securi sau tot soiuri de cleşti de aurar. Ochii, urechile şi gurile le sunt astupate cu căpăcele din cioburi de teracotă încrustate cu sfeşnice evreieşti cu şapte brațe, teracota fiind de proveniență romană datând din secolul al III-lea sau al IV-lea. (...) Aceste căpăcele cu încrustații pentru ochi, gură şi urechi îi apărau de demoni şi şedini, ca nu cumva să li se furişeze în morminte, doar că cioburile erau risipite în tot cimitirul (...)."* (*Ibidem*, pp. 109-110.)

[34] Arthur Koestler, *op. cit*., p. 49.

[35] Paul Lazăr Tonciulescu, *op. cit*., p. 303.

[36] Cronica…, p. 63.

[37] *History of Transylvania*, General Editor Bela Kopeczi, Akademiai Kiado, Budapest, 1999, pp. 142.

[38] Arthur Koestler, *op. cit*., p. 146.

[39] *„(...) din țara Bular au venit oarecari stăpâni foarte nobili cu o mulțime mare de ismaeliți al căror nume fuseseră Billa* (a se vedea lanțul de magazine Billa n.a.) *şi Bocsun. Cărora, ducele Toscun le-a dăruit pământuri în diferite locuri ale ungurilor şi pe deasupra le-a cedat pe veci o fortăreață care se numeşte Pest."* Cronica…, p. 109.

trupe care păstrau legea mozaică, dar luptau în cadrul armatei maghiare din Dalmația în anul 1154. (...) nu încape îndoială că majoritatea evreimii moderne își are originea în valurile migratoare de kabari-khazari, care joacă un rol de amploare în istoria timpurie a Ungariei. Nu numai că țara era la început bilingvă dar şi guvernarea ei se baza pe dualismul monarhic (regim acceptat de unguri şi în modernitate. Cu 1867 prin dualismul austro-ungar, împăratul Austriei (kende) era şi Gyula al Ungariei, adică rege. Probabil că nobilimea maghiară de atunci a văzut în acest nou regim şi o revenire la tradiție, adică o variantă a sistemului khazar: regele de Jula sau Gyula (foarte popular şi astăzi ca nume de botez unguresc). Sistemul a durat până la sfârşitul secolului X, când Sf. Ştefan a îmbrăcat credința romano-catolică şi l-a învins pe un Gyula răzvrătit (care stăpânea voievodatul Transilvaniei n.a.) – după cum ne putem şi aştepta un khazar, «trufaş în credința lui, care nu vroia în ruptul capului să se creştineze.» Acest episod a pus capăt dualismului monarhiei, dar nu şi influenței comunității khazaro-evreieşti în Ungaria."[40]

O ipoteză amintită de Istvan Erdely şi susținută de Moór E., este legată de o presupusă origine cabară a secuilor de astăzi, care ar fi venit în regiunea Bihor la invitația ducelui Tacsony în cursul veacului al X-lea.[41] Paul Lendvai presupune că *„în bazinul carpatic secuii au imigrat inițial ca un trib bulgaro-turanic împreună cu kabarii sau înaintea maghiarilor şi că deja luptele de dinaintea descălecatului ei ar fi stat de partea ungurilor. Oricum ar fi, sigur este că secuii au mai folosit la începutul epocii moderne o variantă a scrierii turceşti"*[42].

O altă versiune afirmă că secuii *„ar putea fi identificați cu un popor turc care a migrat în bazinul carpatic în preajma lui 670"* însă *„evidența arheologică nu a fost verificată lingvistic"*. La mijlocul secolului al X-lea erau *„încă bilingvi, vorbeau ambele limbi materne: limba Turcă şi limba ungară finno-ugrică. Numele lor în general a derivat din numele tribului Turco-bulgar Eskil, dealtfel, acest lucru este foarte disputat."* Constantin Porfyrogenetul afirma că secuii *„descind dintr-un trib numit al cabarilor"*. Oricum, originea secuilor *„ar putea fi turcică"*, păstrându-şi organizarea turcică tribală până în vremurile moderne.[43]

În 1990, istoricul Kevin Alan Brook a vizitat ținutul secuiesc din Transilvania într-o expediție privind evreii ardeleni. În acest spațiu, Alan Brook a primit confirmarea că evreii transilvăneni, sunt potrivit tradiției, de origine turcică. Dar *„aceasta nedovedind că au fost khazari. Ei ar puteau fi*

[40] Arthur Koestler, *op. cit*., pp. 146-147. Astfel, de pildă în veacul al XIII-lea, custodele veniturilor Curții Regale sub Andrei II (1205-1235) *„era şambelanul conte Teka, un evreu de origine khazară, mare moşier, un geniu al finanțelor şi diplomației"*. Apoi, până către 1222, *„evreii erau fie şefi de tarapane, perceptori* (ceea ce fuseseră şi ungurii la rândul lor în Khazaria n.a.) *sau controlori ai monopolului regal asupra sării"* (idem) lucru confirmat şi de Victor Neumann, *op. cit*., p. 82. O altă sursă afirmă că *„(...) the last khazars who fled into Hungary in 1200-1300, where they received by their former vassals, the Magyar kings."* (Monroe Rosenthal and Isaac Mozeson, *Wars of the Jews*: *A Military History from Biblical to Modern Times*, New York, N.Y.: Hippocrene Books, 1990, p. 224.)

[41] E. Moór, *L'etablissement des Hongrois d ela conquete arpadienne et l'origine des sicules*, Szeged, 1944, A honfoglaló magyarság megtelepedése és a székelyek eredete vezi şi Gy. Gyorffy, *Du clan hongrois jusqu'an comitat, de la tribu jusqu'au pays*, IL Századok, 1958.

[42] Paul Lendvai, *op. cit*., p. 31. Despre scrierea veche a secuilor, vezi articolul: Dr. Hosszu Gabor, *The Bug Symbols in the Sekler-Hungarian Rune Writing*.

[43] *The Formation of the Szekely Settlements*, in „History of Transylvania…", pp. 178-179, *„(...) regiunea Bihar a fost complet ocupată de aşezări ungureşti în cursul secolului X, ceea ce explică de ce secuii s-au maghiarizat în veacul al XI-lea şi vorbesc numai maghiara în timp ce s-au mişcat prin Transilvania, păstrându-şi totodată şi alfabetul lor runic."*

tătari, cumani sau oghuzi. Dar, cel mult ei ar fi putut fi khazari, precum khazarii convertiți la principiul Judaismului în număr mai mare decât oricare al grup turcic"[44].

În consecință, atât problema originii etnice a secuilor cât şi chestiunea evreimii ardelene rămâne deschisă. În ceea ce priveşte legenda românească amintită de Koestler legată de o invazie evreiască, poate fi localizată undeva în Transilvania de vest. Deşi Lazăr Tonciulescu afirmă că sursele documentare contemporane epocii nu amintesc conflicte între khazari şi autohtoni, acelaşi autor discută pe larg scrisoarea regelui khazar Iosif adresată rabinului Chasdai/Hasdai din Cordoba în anul 960. Acolo regele khazar afirmă că Dumnezeu i-ar fi spus: *„Fii tare şi puternic, pune-te în fruntea vitejilor tăi şi pleacă în țara Rudlas şi în țara Ardial (Ardeal – după părerea lui Tonciulescu), căci eu am băgat frică şi teamă de tine în inimile acelor locuitori şi ți-i voi preda pe mâna ta"*[45]. Şi apoi avem şi tezaurul de la Sânnicolaul Mare cu cavalerul khazar trăgând de păr un prizonier. Reperele arheologice şi istorice îi arată prezenți pe culoarul Tisei şi mai la est de aceasta, între Someş, Munții Apuseni şi Dunăre. Reperele etnografice şi mitologice au păstrat prezența evreilor khazari într-o regiune apropiată Banatului şi Transilvaniei, şi legată de acestea prin schimburile comerciale şi pendulările pastorale. Este vorba de Oltenia.

Lazăr Şăineanu şi studiile sale de folclor. O controversă etnografică.

Lazăr Şăineanu a fost un foarte valoros lingvist, doar că strălucita sa carieră a fost oprită brusc şi violent către 1900. Astfel, într-o broşură publicată în 1901, în Franța, şi adresată propriei sale fiice, el povesteşte *„cum o comunicare făcută în cadrul lucrărilor Academiei Române şi un articol în revista «Romania», din Paris, în care autorul (el însuşi probabil de origine khazară) încerca să meargă pe urmele primelor aşezări khazare din Oltenia cu descrierea fizică a acestor noi locuitori şi reconstituirea graiului lor, a stârnit o atât de îndârjită opoziție din partea academicienilor, încât cercetătorul a fost nevoit să emigreze"*[46].

În broşura amintită, Şăineanu spune că *„în anul 1887 am publicat în **Convorbiri Literare** un studiu intitulat **Jidovii sau Tătarii sau Uriaşii**, în care îmi propuneam să elucidez această bizară asociațiune de nume etnice prin emiterea unei ipoteze istorice. După ce grupez toate elementele disponibile de natură lingvistică, arheologică şi topografică, care constată identificarea, în tradițiunile poporului nostru, a Jidovilor cu Tătarii şi cu Uriaşii, îmi pun următoarea întrebare: Fost-a în trecut vr'un popor despre care să se poată susține cu siguranță, că a fost tătar şi jidov în acelaşi timp?*

La această întrebare, răspund că un asmenea popor a existat şi este cunoscut în istorie sub numele de Cazari, un neam tătăresc care a ocupat mai toată Rusia meridională şi care adoptând Judaismul în secolul al VIII-lea, a subsistat ca stat judaic peste trei secole (1016). După ce şi-a întins dominațiunea asupra Europei Orientale, aceşti Tătari-Jidovi dispar deodată de pe scena istoriei. Ce s-a ales dintr'înşii?

---

[44] *„(...) A relative of a Transilvanian Jew who has been in touch with we once told him **We are not Semites – we are white Turks from far to the East, and our homes were destroyed by the Russians**. These are the Jews of the town Sfântul Gheorghe in what is now Romania. Though their community had intermingled with some Hungarians and Romanians, they remained a cohesive community with knowledge of its Turkic origins for centuries. In the 1999 a genealogical expedition hired by my Transylvanian Jewish acquitance found confirmation of the tradition that these Jews are Turkic. That does not prove that they were khazars. They could have been Tatars or Kipchakes (Cumans) or Oghuzes. But most likely they were khazars, as the khazars converted to standard Judaism in larger numbers than any other Turkic group."* Kevin Alan Brook, *Are Russian Jews Descended from the khazars? A Reassessment Based upon the Latest Historical, Archeological, Linguistic and Genetic Evidence.*

[45] Paul Lazăr Tonciulescu, *op. cit*., p. 189.

[46] Mioara Cremene, *Dicționar inițiatic al ordinelor cavalereşti*, Bucureşti, Editura Universal Dalsi, 1998, p. 449.

Aceşti cazari, după stingerea puterii lor, se contopiră cu celelalte neamuri tătare de pe lângă Marea Neagră[47]*, dar ecoul originii lor nu dispăru cu desăvârşire din memoria oamenilor. Parte din aceşti cazari vor fi căutat de timpuriu un adăpost în Ardel (Transilvania n.a.), de unde trecură în ţările dunărene, în special în Muntenia, mai cu seamă în districtele Muscel şi Romanaţi, unde pare a se fi concentrat amintirile tradiţionale privitoare la dânşii.*[48] *Au ei vor fi săvârşit acea clădire cu aspect ciclopic-jidov despre care singur numele mai povesteşte despre acele timpuri depărtate?*

Aşezămintele şi locuinţele lor au lăsat urme însemnate, care luară în închipuirea poporului proporţiuni colosale.[49] *Oameni de o mărime supranaturală vor fi trăit – după gura veacului – într-o vreme străveche, despre care cei mai bătrâni abia îşi mai aduc aminte, şi pe acei oameni uriaşi ţăranul nostru îi numeşte Jidovi sau Tătari.*

Este foarte probabil că acei Tătari judaisaţi să-şi fi păstrat religiunea în mijlocul unei populaţiuni paşnice şi îngrozite de puterea lor impunătoare şi că în vinele păturii primitive a Evreilor români să curgă sânge cazar. (...) Iată studiul absolut obiectiv care mi-a provocat calomnia, că aş fi scris în contra ţării mele."[50]

În argumentele sale, Şăineanu aduce o serie de informaţii interesante, cercetate şi culese pe teren şi cuprinse *„în chestionarul arheologic al domnului Odobescu, azi în posesiunea Academiei"*. Astfel, *„ţăranul român întrebuinţează vorba **Jidov** în diferite accepţiuni, care toate s'ar putea deduce de la sensul fundamental de **Uriaş**."* În comuna Dragoslavele din fostul judeţ Muscel (astăzi Argeş) a persistat tradiţia potrivit căreia *„ar fi fost nişte jidovi în piatra Ghimbavului unde e o gaură, în care curge lapte de piatră; şi că un fiu al unui Jidov din piatra Galbenă, iubind pe fiica unui Jidov din piatra Ghimbavului, ar fi plecat pe sub ascuns să se ducă la ea. Tata-său, zărindu-l pe vârful muntelui Prislop, aruncă după dânsul un bolovan, ca să-l lovească, dar se zice că nu-l lovi. Acest bolovan se vede până astăzi în vârful muntelui Prislop şi este de mărime ca de 2000 oca"*[51].

Mai departe, Şăineanu argumentează *„locuţiunea tipică: **de când cu Jidovii sau cu Tătarii sau cu Uriaşii** spre a desemna o vechime adâncă, ce ţăranii atribue zidurilor surpate, despre care nu-şi mai amintesc din ce vreme datează."* Autorul prezintă şi două exemple. Primul se referă la informaţii culese din comuna Radomir, plasa Ocolu din fostul judeţ Romanaţi (astăzi Olt). Aici, *„spre apus de această comună se mai cunosc ruine de cele bătrâneşti, care spun bătrânii că au fost oraş vechiu de când cu Tătarii şi Jidovii."* Celălalt exemplu se referă la comuna Peatra din plasa Oltul de sus, fostul judeţ Romanaţi în preajma căreia se afla comuna Emulşeşti. Aici, cu prilejul amenajării liniei de cale ferată a fost secţionat un *„cap de deal cu o adâncime de un stânjen"* unde *„s-au găsit mai multe*

---

[47] O realitate interesantă este amintită de Larry Wolff despre *„tătarii cerchezi care locuiau la gurile fluviului Volga"* şi anume, *„bărbaţii erau circumcişi"* dar *„respectă şi alte datini musulmane"*. (*Inventarea Europei de Est*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2000, pp. 256-257.)

[48] *„Jidovii este sinonimul Uriaşilor în mitofolclorul românesc, cuvântul fiind uzitat mai ales în Oltenia. Sunt puşi în legătură cu zidirea unor construcţii ciclopice, cu mutările albiilor unor râuri şi cu strămutările de munţi. Numele acesta se întâlneşte frecvent în toponimia românească având un substrat mitic: Jidova, Jidovin, Jidoştiţa etc. Originea mitologemului, ca şi numele uriaşilor, sunt greu de stabilit, mai ales când se caută neapărat nişte identificări istorice. După Lazăr Şăineanu, credinţa în Uriaşi ar proveni de la kazari, o populaţie de origine asiatică de rit mozaic care şi-a întemeiat un regat nu departe de Carpaţii Orientali. (...) Există şi o părere după care numele acestora ar fi ecoul cuceririlor romane, deoarece în armata lui Traian erau mulţi militari, originari din Judeea, sau că avem un mitologem explicativ pentru construcţiile megalitice din Europa prearianã"* (V. Kernbach). Ivan Evseev, *Dicţionar de magie, demonologie şi mitologie românească*, Timişoara, Editura Amarcord, 1998, p. 205.

[49] *„(...) Martori oculari aveau să consemneze că umbrele caselor din capitala khazară nu voiau să se năruie, deşi nici un zid nu mai era în picioare. Au mai dăinuit o vreme în bătaia vântului şi pe apa Volgăi."* (Milorad Pavici, *op. cit*., p. 11.)

[50] Lazăr Şăineanu, *O carieră filologică (1885-1900). Istoricul unei împământeniri. Memoriu auto-biografic*, Bucureşti, 1901, pp. 17-18, vezi şi Lazăr Şăineanu: *Une carriere philologique en Roumanie (1885-1900). I: Les peripeties d'une naturalisation. Memoire auto-biographique*, Bucarest: Emile Storck şi Paris, Larousse, 1901.

[51] Lazăr Şăineanu, *O pagină din istoria medievală. Excursiune istorico-linguistică. Jidovii sau Tătarii sau Uriaşii*, Convorbiri Literare, XXI, 1887, Bucureşti, p. 523, *„(...) Pentru ţăran deci, Jidovii sau Tătarii sunt oameni de o mărime nefirească, novaci puternici, încât unul singur poate lua în braţe douăzeci şi patru boi deodată: Uriaşii sunt sinonimi cu Jidovii în limba poporului."* (*Ibidem*, p. 524.) Şi astăzi există în nord-estul judeţului Gorj un orăşel cu numele Novaci.

ziduri de piatră mică şi cărămidă foarte mare precum şi cioburi de oale foarte mari şi groase ca de două degete. De aci se înțelege că acel loc a fost vreun aşezământ strămoşesc sau după vremile când cu Uriaşii ori cu Jidovii."[52]

Foarte interesant rămâne toponimul Jidova (locul Jidovilor/Uriaşilor) sau Uriaşa de lângă Câmpulung. Această localitate se afla în comuna Poenari, plasa Argeşel din fostul județ Muscel (astăzi Argeş). Aici se aflau ruinele cetății Jidova, care *„după spusa bătrânilor noştri e un zid foarte vechiu"*. Apoi, în comuna Schitu-Goleşti, plaiul Nucşoara din fostul județ Muscel se afla cătunul Valea-Uncheaşului care *„este o cetate foarte ruinată de zid. Această cetate numită Jidova se zice că este construită de Tătari şi Jidovi."*

Toponimul Jidova este întâlnit şi în cazul unor forme de relief. Astfel, în comuna Ianca, plasa Balta din fostul județ Romanați, *„este o măgură, care se zice că e scoasă de Jidovi din pământ, care se cheamă şi măgura Jidova, căci locul sau groapa, de unde au scos-o se cunoaşte şi astăzi, care este spre răsărit de dânsa."*

Apoi, în comuna Râureni, plasa Rîurile din județul Muscel, *„se mai vede o movilă având înălțime de 8 stânjeni şi jumătate, ocolul ei de 30 de stânjeni, este rotundă cu vârful țuguiat, despre care este vorba că e făcută de Jidovi. Şi mai la vale, în aceeaşi comună, se află în pădure o poiană de 50 de stânjeni lungime, acolo zice că au fost odinioară tabăra Tătarilor."* O astfel de movilă cu acest toponim exista şi în comuna Cacaleț, plasa Ocolul din Romanați. Sub această movilă *„mare de pământ, înălțime de 5 stânjeni şi ocolul de 27 stânjeni şi vârful trunchiat, (...) se află oase de Jidovi"*[53].

Şăineanu aduce ca argument şi *„metafora populară* ***muncă jidovească*** *pentru a caracteriza o muncă foarte grea care trece peste puterile omului de rând, o muncă neobosită şi îndărătnică."* El aduce exemple luate din basmele româneşti din regiunea sudică a țării; astfel în basmul *Pipelcuța* sau *Cenuşăreasa* aflăm: *„fata învățată de mică copilă cu nevoia,* ***muncea ca Jidovii*** *din zi până în noapte şi făcea toate slujbele cele mai grele"*[54].

Autorul concluzionează afirmând despre cuvântul *„jidov în sens de uriaş"* că este *„un reflex vag de la primele invasiuni tătare în aceste țări. El concentrează în sine amintirea unui popor turanic judaisat, dispărut mai târziu ca națiune cu desăvârşire, care s-a strecurat asemenea prin valea Dunării şi dintre care o parte va fi stăruit în aceste locuri, formând sâmburele etnografic al judaismului din țările dunărene"*[55].

În continuarea argumentelor de mai sus care susțin prezența unor comunități khazare în spațiul etnografic românesc vom aduce în discuție un element de mitologie românească: *Omul Roşu*. Ce legătură poate avea acest personaj de basm malefic cu evreii khazari? Dacă Tătarii-Jidovi sau Uriaşii cu puteri supranaturale puteau avea deplină putere de viață şi de moarte asupra oamenilor, Omul Roşu din basmele româneşti concentrează în sine toate forțele răului.

Evreii khazari descrişi de contemporani, aveau ochi albaştri şi părul roşiatic; *„această culoare deschisă a părului este inevitabil un procent preponderent la evreii Est-Europeni iar această culoare deschisă a părului generalizată ar putea fi o moştenire a unei infuzii medievale cazare"*[56].

---

[52] Idem.
[53] *Ibidem*, pp. 525-526.
[54] *Ibidem*, p. 524.
[55] *Ibidem*, p. 528.
[56] *„(...) one should remember that the khazars were described by several contemporary authors as having a pale complexion, blue eyes and reddish hair. Red, as distinguished from blond, hair is found in a certain percentage of East European Jews, and this, as well as the more generalized light coloring, could be a heritage of the medieval khazar infusion."* (Raphael Patai and Jennifer Patai, *The Myth of the Jewish Race*, Detroit, M.I.: Wayne State University Press, 1989, p. 26.)

Potrivit lui Koestler, *„culoarea tenului a evreilor cazari era albă, ochii lor erau albaştri iar părul lor era predominant roşiatic, trupurile lor erau mari, puternice iar felul de a fi rece, distant. Aspectul lor general este sălbatic”*[57]. De aici asociația cu Uriaşii în mitologia românească.

În legendele populare evreieşti *„nu se aminteşte de un regat khazar ci de un regat al evreilor roşii”*[58], roşul fiind culoarea părului şi poate datorită pigmentației mongoloide a multor kazari.[59] Indubitabil, Omul-Roş şi Împăratul-Roş din basmele româneşti poate fi identificat cu evreul khazar. În mitologia românească, însuşi Diavolul *„se înfățişează sub chipul unui om roşu şi el locuieşte în Dealul Roşu.”* Omul roşu e considerat în popor *„ca o piază rea, ca o mare primejdie.”* În basmul moldovenesc Harap-Alb se spune: *„Ține minte sfatul ce-ți dau: în călătoria ta o să ai trebuință şi de răi şi de buni, dar să te fereşti de omul roşu, iar mai ales de cel spân, cât ai putea să nu ai de a face cu dânşii.”*[60] Omul spân, poate fi asemuit cu tătarul care adesea îşi rade părul de pe cap.

Alături de omul roşu avem un alt personaj malefic numit Împăratul roşu, adversar perpetuu al unui alt personaj, Împăratul Verde sau Împăratul Alb. Potrivit lui Şăineanu, *„împăratul care poartă în poveşti acest epitet e caracterizat ca cel mai crunt tiran al timpului sau, în opoziție cu Alb-Împărat, reprezentantul poporal al blândeței şi al dreptății. În timpul acestui împărat se petrec lucruri afară din cale: zmeii fură soarele şi luna. Ca şi demonul, Roş-Împărat afecționează enigmele şi amenință cu moarte pe potrivnicul său, de nu va fi în stare să le dezlege. În slujba sa stau monştri infernali, ca* ***Jumătate-de-Om****, care moare şi învie în acelaşi timp.”* Apoi să nu uităm straniul personaj *„fata cu urechea roşie, care moartă fiind, se ridică la miezul nopții din coşciug cu un rât de porc şi amenință să înghiță pe paznicul ei.”*[61]

Aceste personaje de basm acoperă toate zonele etnografice româneşti! Basme din Moldova sau Transilvania, din sudul țării sau Bucovina, te sfătuiesc că omul roşu trebuie evitat.[62]

În basmul *Bărnuşca*, cules de Simion Florea Marian: *„Băiatul auzise încă de mai înainte că oamenii cei însemnați precum (...) şi* ***cei cu barba roşie ca para focului****, iară cu părul capului negru ca pana corbului sunt foarte răi la inimă şi primejdioşi”*[63].

---

[57] Arthur Koestler, *op. cit*., vezi site-ul operei originale, cap. I.

[58] *Ibidem*, cap. IV.

[59] Baron citat în Idem *„(...) popular imagination found here a particularly fertile filed. Just as the biblically minded slavonic epics speak of Jews rather than khazars, so did western Jews long after spin romantic tales around those red Jews, so stiled perhaps because of the slight Mongolian pigmentation of many khazars.”*

[60] Lazăr Şăineanu, cap. *Importanța antropologică a basmelor*, în „Basmele române”, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, pp. 24-25.

[61] Idem. *„(...) nu era gospodărie în Valahia iertată de moroi, de vârcolaci ori pricolici, cu care şedeam frumos la masă, le mai dădeam câte un ciur ca să le numere găurile, ca după aia să le găsim în spatele casei codoaiele năpârlite.”* (Milorad Pavici, *op. cit*., p. 52.)

[62] În povestea moldovenească Harap-Alb aflăm: *„Unii spuneau că Împăratul Roşu, având inimă haină, nu se mai sătura de a vărsa sânge omenesc; altul spunea că fata lui este o farmazoană cumplită şi că din pricina ei se fac atâtea jertfe.”* (Ion Creangă, Scrieri, vol. I, p. 32.) În basmul transilvănean *Năzdrăvanul şi Împăratul Verde, şi Împăratul Roşu* aflăm: *„Iată că într-o zi se pomeneşte Verde-Împărat cu un sol cu carte de la Roş-Împărat, aducându-i o bâtă de o formă groasă de ambele capetele, cu poruncă ca în trei zile să-i deie răspuns (...) că de nu, nu-i stă capul unde-i stă, şi să steie cu el gata de război.”* Verde Împărat scapă în urma unei acțiuni interesante ca trimitere simbolică: *„năzdrăvanul”* a săgetat lingura împăratului înaintea primei îmbucături în ziua de Paşti. Acum care Paşti? Cel evreiesc sau cel creştin? Rămâne de identificat un obicei similar cu această întâmplare. Concluzia basmului: *„Ce ne-am fi făcut, dacă nu era el* (voinicul n.a.)*, să ne mântuie pe noi şi-mpărăția de urgia lui Roş-Împărat?”* De subliniat că respectivul *„voinic”* era şi el un străin *„însemnat”*, descoperit spontan în pădure de Verde Împărat şi închis într-un zid de acesta doar pentru că visase că îşi va pierde împărăția în mâinile străinului. Dar, acest personaj fără de nume reuşeşte să decodifice (*„Nu-i lucru mare, fată de împărat!”*) toate mesajele Împăratului Roşu şi să salveze de la distrugere Împărăția lui Verde-Împărat. Probabil, este vorba de vechiul conflict dintre khazarii negri (voinicul) şi khazarii albi (Împăratul Roşu), care a ruinat Imperiul Khazar în ultima sa perioadă de existență. (volumul *Poveşti din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972, pp. 150-155).

[63] S. Florea Marian apud. L. Şăineanu, *op. cit*., p. 25. Într-un alt basm ardelean, *Nu-ştiu-Împărat*, *„un om bătrân sfătuieşte pe fiul său în ceasul morții să se ferească a sluji la oameni cu părul roşu, căci aceia sunt oameni răi. Şi într-adevăr, erau zmei cu chipul de oameni.”* (Idem.)

Aici trebuie să punctăm descrierea lui Koestler care se asociază basmului: Khazarii *„au părul negru şi sânt de două soiuri: unii numiți kara-khazari (khazarii negri) oacheşi la față, aproape măslinii de parcă ar fi indieni şi ceilalți, albi (ak-khazarii) uluitor de chipeşi”*[64].

În povestea săsească *Cei trei inşi cu barba roşie*, *„un om îmbrăcat într-o manta cenuşie sfătuieşte pe cei trei feciori ai unui bătrân sărman să se ferească de oameni cu barba roşie, că nu-i lucru curat. Şi într-adevăr, cei trei inşi cu barba roşie erau trei draci, iar omul cu mantaua cenuşie era însuşi Dumnezeu.”* Apoi, o zicătoare ungurească spune *„Cîine roşu, mânz roşu, om roşu, nici unul nu-i bun”*[65].

Mai mult, *„într-o variantă a unui basm sud-slavic figurează Vântul-Roşu”*, care este *„o ființă îngrozitoare, care mânca oameni şi-i chinuia cumplit”* iar în poveştile maghiare, *„țiganul trădător e poreclit Cavalerul-Roşu”*[66].

În mitologia românească, tătarii sau jidovii asociați cu uriaşii, ființe ciclopice cu puteri supranaturale, sunt *„mâncători de oameni”*[67]. Potrivit lui Şăineanu, *„principiul care se bazează pe asemenea nomenclatură e caracterul mai ales păgân al popoarelor respective, la care se adaugă depărtarea în timp şi spațiu. Astfel, la sârbi, uriaşii sunt asociați cu iudeii, la cehi cu avarii, iar la germani cu hunii”*[68].

Întotdeauna conflictul dintre Roşu Împărat şi Verde sau Alb Împărat, finalizat în defavoarea primului, are o rezolvare prin decodificarea visurilor. Visul *„este un factor mitopeic de prima ordine”* în basmul românesc. Astfel, *„în povestea bănățeană **Roş-Împărat şi Alb-Împărat**, împăratul discută cu învățații despre adâncimea viselor şi fie-sa scapă în două rânduri împărăția de primejdie cu visele ei, care negreşit vin de la Dumnezeu. Visul nu-i în poveşti decât un antemergător al realității viitoare.”*[69]

La khazari exista secta vânătorilor de vise, o sectă creştină de preoți khazari care *„ştiau să citească visele altora, să locuiască în acestea ca în propria lor casă.”* Deşi aceştia *„s-au dus de mult”*, totuşi, *„li s-au păstrat solomoniile”*.[70]

În mitologia românească există o serie de personaje stranii numite solomonari, cu *„atribute şamanice, capabile să încalece pe balauri, să facă ascensiuni cereşti deasupra norilor”*. De remarcat faptul că *„numele lor (solomonar ori şolomonar) şi puterile lor magice se explică prin faptul că sunt succesorii înțelepciunii şi ai însuşirilor vrăjitoreşti ale regelui Solomon. (...) Ei sunt recrutați dintre oameni, aduc a uriaşi sălbatici* (versiunea Şăineanu, n.a.)*, au chica roşcovană, ochii bulbucați, trup păros cu coadă; îmbracă țundre albe sau umblă modest în haine numai petice* (înfățişare a căruțelor

---

[64] Arthur Koestler, *op. cit*., p. 18. *„(...) Trebuie spus că în neamul Brankovicilor moştenirea se împărțea pe culoarea bărbii. Toți moştenitorii cu barba arămie (pe care o moşteneau pe linie maternă pentru că Brankovicii se însurau cu femei roşcovane) pierdeau întâietatea în fața bărboşilor bruneți, întrucât barba neagră dovedea că erau moştenitori pe linie paternă.”* (Milorad Pavici, *op. cit*., p. 32.)

[65] Haltrich; Jones şi Kropf apud L. Şăineanu, *op. cit*., p. 25.

[66] Erstes Heft şi Stier *apud idem*.

[67] *„(...) Începând de la Huni, căpeteniile tuturor semințiilor fino-tătare numite în limba lor **Cagan**, care în cronicile medievale derivă: **Cappanus** sau **Cacanus** şi chiar **Capcanus**. Din **Capcanus** se făcu românește **Căpcăn**, devenit în urmă prin anologie populară **Capcăn** adică **cap de câine**. Înțelesul fundamental al cuvântului **căpcăn** este deci **monstru**, **barbar** considerat ca popor sau ca individ. Este porecla caracteristică neamurilor străine, care au însemnat cu sânge trecerea lor pustiitoare prin aceste țări. (...) Cuvântul **căpcăun**, este o veche amintire care zugrăveşte spaima lăsată în urmă de primele apariții ale semințiilor asiatice; un martor elocvent care sigur a supraviețuit acelor vremi cumplite, un ecou puternic din timpul lui Atila sau vreunui Cagan avar.”* (L. Şăineanu, *O pagină din istoria medievală. Excursiune istorico-lingvistică. Căp-căn – Căpcăun – Cătcăun*, Convorbiri literare, 5 august 1887, pp. 413-420.)

[68] L. Şăineanu, *Basmele*…, cap. IX, *Ciclul Uriaşilor şi Piticilor*, p. 527.

[69] *Ibidem*, pp. 20-22.

[70] Milorad Pavici, *op. cit*., p. 112 şi p. 151. Vânătorii de vise, *„ajunseseră să meargă pe urma acelor personaje care apăreau în visele altora şi pe care le hăituiau ca pe un vânat, de la un om la altul, chiar dacă se găseau în visele animalelor ori ale demonilor.”* Pe de altă parte, *„khazarii vedeau în visele oamenilor litere în care îl căutau pe omul primordial, pe veşnicul Adam Kadmon, deopotrivă bărbat şi femeie. Ei credeau că fiecăruia din noi îi revine câte o literă din alfabet, şi că fiecare din aceste litere înseamnă o părticică din trupul lui Adam Kadmon cel de pe pământ, iar că în visele lor oamenii combină literele, însuflețind astfel trupul lui Adam.”* (*Ibidem*, p. 205.)

de evrei orientali care emigrau prin țările române şi descrise de contemporani, n.a.)*, poartă traiste cu unelte magice, printre care o toporişcă de fier, frâu de mesteacăn, o carte de înțelepciune* (solomoniile de care vorbeşte Pavici, n.a.) *(...)"*. Privind originea credinței în solomonari, este amintită şi influența figurii rabinului (kabbalistului, hasidicului) evreu, mitizat în folclor, deoarece prin Bucovina se spune că *„şolomonarii ies numai dintre jidovi."*[71]

Prezența unor personaje în mitologia românească precum *uriaşii-jidovi* sau solomonarii *„cu chica roşcată"*, în principalele regiuni etnografice din spațiul românesc, poate demonstra faptul că acest teritoriu s-a aflat sub controlul direct al imperiului khazar care probabil l-a avut în posesie fie o parte, fie în totalitate o perioadă limitată de timp. Mai mult, tot în Oltenia, *„Avraam este numele unui colac preparat la înmormântare"*[72].

Doresc să semnalez aici un alt element etnografic, care îi priveşte pe secui de această dată. Secuii au un tip de monument funerar reprezentat dintr-un stâlp de lemn din esență tare (pentru a rezista cât mai mult timp), în care se sculptau prin variate simboluri, cele mai importante întâmplări (reuşite sau eşecuri) din viața defunctului; acest tip de mesaje nu pot fi decodificate decât în interiorul comunității iar o bună parte din înțelesul lor s-a pierdut. La cimitirul secuiesc din Sf. Gheorghe am văzut astfel de monumente impresionante, multe de dată recentă. Pare a fi o tradiție turanică, întrucât şi khazarii *„îşi crestau pe toiag evenimentele cruciale ale vieții lor, iar acele însemnări aveau forma unor animale care semnificau stări sufleteşti, nicidecum întâmplări. Animalul care apărea cel mai des pe baston dădea apoi forma mormântului deținătorului acelui baston"*[73].

Toate aceste simboluri mitologice sau culturale sunt desigur rămăşițele unei posibile influențe directe khazare în spațiul românesc, fie printr-o perioadă de dominație temporară, fie printr-o conviețuire prelungită, care a urmat perioadei de dominație. Deşi nu face parte din tema demersului de față, amintim faptul că în majoritatea opiniilor recente privind etnogeneza evreimii răsăritene se susține rolul important al elementului khazar. De fapt, a fost vorba de un sincretism şi un proces aculturație de durată care s-au petrecut pe o arie vastă din Europa Centrală. Potrivit autorului David Keys, *„în veacurile 9-13, pe fondul dezintegrării statului Khazar şi al invaziilor de mai târziu al hoardelor cumane şi mongole, un mare număr de refugiați khazari şi grupuri influente khazare care profesau iudaismul, au migrat în Estul Europei, unde s-au amestecat cu alte grupuri de evrei semite din Est, din Germania şi Italia de Nord"*[74].

Pe o poziție similară se află şi opinia lui Kevin Alan Brook[75] şi a istoricului Victor Neumann.[76]

Rămâne în final problema nerezolvată a identificării etnografice a legendei româneşti amintite de Baron şi Koestler. Basmele şi mitologia românească precum şi o serie de toponime, amintesc

[71] Ivan Evseev, *op. cit*., pp. 430-432.

[72] Coordonator Ion Ghinoiu, *Sărbători şi obiceiuri*, vol. I, *Oltenia*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2001, vezi *Glosar*, p. 371. Tot aici, potrivit ultimelor date adunate de pe teren, din sate din Oltenia, Uriaşii sunt asociați jidovilor în majoritatea localităților cercetate. Ca înfățişare, uriaşii sunt *„oameni mari şi puternici; se zice că s-ar fi găsit măsele de ale jidovilor; Există o legendă a lui Novac, care este considerat uriaş"*; sunt *„ființe neînchipuit de mari şi de puternice."* Ca manifestare, uriaşii-jidovi, *„țineau oamenii în mâini şi spuneau că aceştia vor moşteni pământul; îşi făceau case foarte mari; luau o poală de pământ şi făceau morman cât casa; au fost măguri formate de jidovi; Se zicea că trăiau cândva pe munți."* (*Ibidem*, pp. 358-359.)

[73] Milorad Pavici, *op. cit*., p. 138.

[74] David Keys, *Catastrophe: An Investigation into the Origins of the Modern World*, New York, N.Y.: Balantine Books, 2000, pp. 100-101.

[75] *„(...) The Ashkenazic ethnogenesis, having been formed by migrations from the east (Khazaria), West (Germany, Austria, Bohemia), and South (Greece, Mesopotamia, Khorasan), is more complex than previously envisioned."* (Kevin Alan Brook, *The Jews of Khazaria*, Northvale, New York: Jason Aronson, 1999, p. 15.)

[76] *„(...) Sigur este că iudaismul nord-est european prosperase o dată cu khazarii, măcar în sensul iradierii, dacă nu altfel, ceea ce i-a conferit un plus de rezistență în fața unor populații migratoare sau, şi mai aproape de adevăr, în fața altor încercări de asimilare. Secolul al XI-lea va însemna întâlnirea Khazarilor cu evreii migrați dinspre Boemia şi Germania spre Rusia Occidentală."* (Victor Neumann, *op. cit*., p. 81.) *„(...) o parte din khazari s-au contopit cu evreii din Europa de Est, o altă parte cu arabi, turci şi greci, încât azi se ştie despre acele mici oaze de suflete khazare că au dăinuit fără limbă şi credință în comunități independente din Europa de Est şi Europa Centrală, până în ajunul celui de-al doilea război mondial (1939), când au dispărut cu totul."* (Milorad Pavici, *op. cit*., p. 237.)

prezența evreilor khazari în principalele regiuni etnografice româneşti. Invazia evreilor khazari s-a petrecut probabil prin penetrarea periodică a Carpaților Orientali sau invers, prin culoarul Mureşului, dinspre Ungaria. Rămâne desigur şi varianta penetrării Carpaților Meridionali în direcția Olteniei, unde persistă imaginea jidovilor uriaşi care locuiau din vechime în munți.

Un alt culoar pe care armatele khazare angajau campanii militare pentru a-l controla, este linia Dunării de jos şi a Dunării mijlocii, până spre Ungaria, străvechi drum comercial. Aşadar, se pare că întreg spațiul românesc a fost afectat cumva de prezența khazară, iar legenda invaziei se referă probabil la această realitate. Acest scurt excurs istoric şi etnografic poate fi completat cu cercetări de teren, în toate regiunile etnografice româneşti întrucât, pe această temă, nu s-a direcționat o muncă laborioasă, în afară de cercetările de scurtă durată al lui Lazăr Şăineanu.

Khazar Jews Romanian History and Ethnography

Abstract

The recent historiography is especially abundent, varied in themes and rich in subjects of highly degree, concerning the khazars' history. My historiographical attempt aims at covering a restrained segment in space and time. In spite of its location in close vicinity of the Mediaeval Khazar Empire, the Romanian territory is rarely mentioned in the specialists works, therefore it is a difficult task to offer arguments for one theory or another; the vast, dynamic area of ethnography is at hand, of course, feeding itself with numerous elements of civilization well preserved within its cultural dowry.